

УДК 340.1

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2023.19.42>

В. В. Дудченко

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри загальної теорії права та держави
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ПРАВА (ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ)

Необхідність і неминучість тлумачення впливає з регулятивної та охоронної функцій права справедливо вирішувати правові проблеми. Зважаючи на це, цілком правильним є визначення, що юриспруденція розпочинається з інтерпретації.

У процесі інтерпретації важливим є урахування компаративного підходу. Щоб пізнати справжню цінність права, треба долати партикуляризм власного національного права, бо останнє не в змозі служити критерієм оцінки себе самого, ця глибока думка є неабияк вагомим аргументом на користь необхідності проведення порівняльно-правових розвідок [4, с. 250-251].

З огляду на сказане, завдання цієї статті полягає в тому, щоб проаналізувати проблеми інтерпретації права в окремих правових системах. Адже існують не лише національно-специфічні правові системи, але і з універсальними загальнолюдськими цінностями, включно і в тлумаченні. Необхідно з'ясувати системні чинники, які обумовлюють необхідність проблеми тлумачення, а також його зв'язок з духовними цінностями.

Проблеми інтерпретації з урахуванням порівняльно-правового підходу розглядалися у працях зарубіжних вчених Е. Аннерса, Дж. Бермана, Р.Леже, Менахема Елона, Р. Давіда, К. Цвайтерта, Х. Кьотца та ін.

Належне слід віддати й українським дослідникам, які присвятили свої праці зазначеній проблемі: Корчевна Л., Лук'янов Д., Цвігун Л., Гартман М., Харитонов Є., Басаури-Зюзіна А. Водночас зазначаючи їх безумовний внесок у вирішенні даної проблеми, її багатозначність спонукає до нових розвідок.

Вельми доцільним вважаємо розпочати дослідження правил тлумачення з єврейського права, оскільки іудейська правова система визнається однією з найдавніших.

Як зазначає Д. Лук'янов, єврейське право поширюється виключно на одну націю – євреїв. Цим єврейське право відрізняється від усіх інших правових систем [6, с. 50].

Науковий пошук слід розпочинати з констатації релігійної квінтесенції єврейського права. Право євреїв від Бога, а не від земного законодавця. І у правах, і у релігії одна фундаментальна норма та одна вища цінність, а саме – божественні веління, як вони прописані у Торі. Тора виражає волю Творця всесвіту. Веління Божі – це єдина вища цінність у Торі, яка була дана Мойсеєм на горі Сінай.

Стверджуючи так, ми полишаємо межі суто юридичних понять і входимо у світ понять історичних, релігійних, філософських тощо.

З історії релігій відомо, що євреї створили монотеїстичну релігію іудаїзму (з VII ст. до н.е.). Засади іудаїзму викладено у Старому Заповіті і Талмуді. Старий Заповіт розпочинається з 5 історичних книг Мойсея (або Тори, або Законів). Тора – це вічна і непорушна Конституція єврейського народу. З неї нічого не можна вилучати. Згідно з Торою Закон, за яким живе єврейський народ – від самого Бога. Бог (Яхва) – справжній і єдиний Цар і Законодавець, тож заперечується необхідність іншої конституції, окрім Тори.

Писана Тора як головна інституція делегує право законодавствувати тим, хто виносить постанови і видає укази. Дослідження заповіді Талмуд-Тори в іудаїзмі є актуальним для

розуміння значення всезагального вивчення Тори, яке включає в себе методи і свободу інтерпретації, та пристосування іудаїзму до мінливих умов сучасності [1, с. 11].

У книзі «Начало» говориться про те, що Бог приписав людям через свого пророка Мойсея десять абсолютних вимог – заповідей. Чотири з них (перша, друга, третя і десята) мали релігійний характер, а шість (з четвертої до десятої) – морально-правовий.

Тору наскрізно пронизує ідея справедливого суду. Ця ідея стала частиною віри. У п'ятій книзі Мойсея відзначається: «І наказав я того часу вашим суддям, говорячи: „Вислуховуйте суперечки між вашими братами, і розсуджуйте справедливо між чоловіком та між братом його, та між приходьком його...». Судді мають бути «мудрі, досвідчені та розсудливі» [2].

Про справедливий суд говориться у книзі премудрості Соломона, у книзі пророка Ісайї, у книзі пророка Ієрамія, у псалтирі пророка і царя Давида.

Сьогодні Верховний суд Ізраїлю має назву Вищого суду справедливості. Справедливість у єврейському праві розуміють як рівність (перед Богом) і як компроміс заради миру. Компроміс – це взаємна, обопільна згода (у римському праві еквівалент – *bona fides* – добра воля).

Поняття справедливості стосується процедури судочинства і того, як застосовується закон. У трактаті Шевуот галахський мудрець Рамбаль наступним чином говорить про «справедливий суд». «Необхідно в усьому зрівнювати обидві сторони, які сперечаються. Неприпустимо, коли один вільно висловлюється, а другому радять говорити стисло. Неприпустимо з одним бути привітним і говорити м'яко, а з другим бути суворим та говорити строго. Якщо на одному з тих, хто сперечається коштовний одяг, а другий в лахміттях, треба сказати першому: «Або вбери його в такий же одяг, як на тобі, і тоді ми будемо розглядати вашу справу, або сам вберися в лахміття, як твій супротивник, і тоді ви будете рівні перед судом».

Неприпустимо, щоб один сидів, а другий стояв – обидва мають стояти. Якщо ж суд того побажає, він може посадити обох. Неприпустимо, щоб один сидів зверху, а другий – знизу, вони мають сидіти поруч» (Трактат Шевуот, 30а).

Через біблійське єврейське поняття «том лев» справедливе судочинство зв'язане з мораллю. «Том лев» – це чистосердечність (у римському праві еквівалент – *boni mores* – добра совість). Слово «том» означає чистоту, цілісність, безхитрісність, непорочність. Термін «том лев» (прямота серця, відвертість, прямотушність, чесність). Зазначені терміни, зокрема, закріплені у законах Ізраїлю про договори.

Історія єврейського релігійного права охоплює більш ніж три тисячі років. Перший етап історії – написання Тори (Писаного Вчення). Другий етап історії – складання Талмуду (IV ст. до н.е. – V ст. до н.е.). Талмуд (давньоєвр., від ламето – навчання, вивчення) – збірник релігійно-етичних і правових законоположень іудаїзму. Талмуд є системою пояснень та інтерпретацій до старозавітних книг, до Тори. Авторитет Талмуду – безперечний. Принципи Талмуду – неспростовні.

Талмуд складається з Галахи і Агади. Галаха – від слова «галах» (йшов, ходив). Звідси існування в єврейському праві концепції «належного шляху» як «праведного шляху». Галаха – це нормативно-правова частина Талмуду. Це норми, які урегульовують стосунки між Богом і людьми, людей між собою. Високу значущість равиністичної літератури як джерела Галахи ізраїльські автори пояснюють тим, що хоча спочатку, згідно із задумом творців іудейського права, воно «повинне було охоплювати і вирішувати усі проблеми, що виникають в житті іудейського суспільства, проте, практика показала, що це неможливо було зробити раз і назавжди» [10, с. 12]. Через це у міру зміни життєвих обставин час від часу виникала необхідність втручання в процес реалізації цього права з метою його відповідного коригування як

зі сторони релігійних діячів, які виконували академічні функції, так і з боку равинів, що застосовували це право. Равинське тлумачення стало об'єктивною необхідністю і життєвою потребою боговірних іудеїв [9, с. 258].

Агада—це нормативно-філософське обґрунтування правових норм Талмуду. Агада – це давні перекази – легенди, повчальні, з точки зору моралі, історії, сказання, перекази, мудрі висловлювання.

Єврейські мудреці усіх поколінь ставилися до Письмової Тори, до Сінайського Одкровення з глибоким благоволінням. Вони бачили в Письмовій Торі слово Бога, досконале і завершене одкровення, яке здатне вирішити будь-яку нову проблему за допомогою свого затаєного змісту, закладеного у віршах і їх тлумачення.

Тож, зрозуміло, що одним з ключових понять єврейського релігійного права є мідраш або як він став називатися пізніше – паршанут. Слово «мідраш» походить від кореня «дараш», тобто поглиблене, а не поверхове, вивчення чого-небудь, знаходження внутрішнього змісту якогось формулювання, тоді як поверхове розуміння прочитаного здатне привести до іншого висновку. Мідраш – це спроба проникнути в дух закону.

У Вченні про мідраш досліджуються принципи, на яких ґрунтуються мідраш Тори і Галахи, сутність і призначення, спільні і своєрідні риси мідраша у різних сферах єврейського права. Встановлені правила регламентують дії коментатора в процесі тлумачення. Мають місце тринадцять правил тлумачення Тори. Ці правила є головним знаряддям в дослідженні і інтерпретації законів Писання.

Ключові, спільні правила мідраша Тори і мідраша Галахи наступні: «від менш складного до складнішого»; «тотожність виразів»; «побудова головного з одного чи двох віршів»; «загальне і особливе»; «часткове і загальне»; «загальне, яке потребує часткового, і часткове, яке потребує загального»; «вичленувати для пояснення»; «вичленувати для приписів іншої категорії»; «прирівню-

вання»; «вичленене судження про певний випадок». Зокрема, останнє встановлює, що вичленення окремого випадку, що підлягає дії загального закону, для судження про виняткову ситуацію не дозволяє підвести його під загальний закон, якщо Біблія не робить цього з достатньою визначеністю (бе-феруш). Це правило протилежне правилу яца леламед і в той же час пояснює, чому Біблія іноді повторює само собою зрозумілий припис. Наприклад, одруження на овдовілій або розведеній дружині брата (левиратний шлюб) вважається кровозмісним шлюбом. Закон, проте, наказує левиратний шлюб у разі, якщо брат помер без потомства. Але інститут левирта є рішенням для виняткової ситуації і не може бути підведений під закон, з якого він виокремлений, хоча згідно з правилом тлумачення яца леламед, це пояснення, виділене особливо, слід було б розповсюдити і на інші випадки кровозмішення при одруженні на бездітній вдові. Так, якщо здвох батів один був одружений на дочці другого, то у разі його смерті без потомства брат, що залишився в живих, повинен був одружитися з власною дочкою. Але це заборонено загальним законом про кровозмішення [10, с. 40]. І даний перелік правил не є вичерпним.

Різні методи тлумачення в змозі привести до різних судових рішень. У єврейському праві мають місце дві різних школи інтерпретації Тори. Їх засновниками були Раббі Ішмаель і Раббі Аківа. За всієї своєрідності цих шкіл, їх об'єднував телеологічний метод тлумачення. Мудреці обох шкіл діяли за фундаментальним принципом: «Нема нічого, на що не було б натяку в Торі». В єврейському праві споконвіку засадничою правовою нормою була визнана морально-релігійна вимога справедливості. На цій підставі реальної зобов'язуючої або нормативної сили здобув принцип «Не за буквою закону».

Приведені вище правила мідраша Тори і мідраша Галахи належать до мідрашів двох типів: пояснюючий мідраш – він роз'яснює вірші Тори і її фрагменти і мідраш-анало-

гія – він зв'язує різні теми з метою розширення єврейського права і вирішення нових проблем. До мідраша першого типу належать всі наведені правила, окрім перших двох. До другого типу – мідраш-аналогія – відносяться правила: «тим більше» і «побудова головного з одного чи двох віршів», а також правило «прирівнювання», яке входить до списку тринадцяти, але вважається в Талмуді окремим прийомом. До названих правил необхідно додати ще одне, яке хоча і не міститься в списку тринадцяти прийомів, але відіграє важливу роль у використанні мідраша в єврейському праві. Йдеться про логічний мідраш. За суттю і спрямованістю логічний мідраш схожий на пояснювальний мідраш. Як перший, так і другий займаються передусім поясненням і коментуванням, щоб надати можливість зрозуміти написане в Торі за допомогою логіки.

Практичне життя іноді породжує питання, на які немає чіткої відповіді в Торі і на які неможливо було дати відповідь за допомогою пояснення чи коментування її законів. У таких ситуаціях від мудреців вимагалось знайти нове рішення на підставі духу законів Тори. Коли пояснюючий і логічний мідраш не давали відповіді, мудреці вдавалися до мідраша аналогії, тобто мідраша, який прирівнює різні теми і контексти; основна мета застосування такого мідраша – створення нової норми, яка вирішить проблему, що виникла. За допомогою правила, «побудова головного з одного чи двох віршів» певний висновок поширюється на один чи декілька других контекстів на підставі схожості, подібності (Менахем Елон).

Для нас очевидно, що приведені правила мідраша Тори і мідраша Галахи, за своєю суттю, є аналогом європейської теорії гештальта. Згідно з цією теорією, якщо явище є частиною цілого, то воно має інші властивості, ніж коли існує відокремлено (від цілого). Тож правила мідраша є інтерпретацією у контексті співвідношення між цілим і частиною. Така інтерпретація телеологічна, тобто

у контексті мети, духу законів, на відміну від дотримання їх букви.

Так, якщо право є часткою єдиного соціального цілого, то воно відображає суспільні духовні цінності, а, відтак, само стає цінністю.

Якщо порівняти тлумачення в єврейській культурі з іншими правовими системами, то побачимо, що і в них мале місце аналогічні явища. Так, наприклад, розвивалося римське право. Римські юристи вважали, що не завжди можна робити з XII таблиць прямі висновки, виходячи тільки зі слів закону, але необхідно проникати і в натяки, і в затаєнні сенси, які доповнюють прямий сенс формулювання закону.

Весь зміст Дигест Юстиніана наскрізно пронизують етичні формули, такі як *bona fides* – добра воля; *boni mores* – добра совість; *aeguitas* – рівність, справедливість, благородство; *jus est ars boni et aeguitas* – право є мистецтвом реалізовувати добросовісність і рівність; *lex injusta non est lex* – несправедливий закон не є законом; *contra legem* – проти законів; *lex honsensuns* – закон договору тощо.

Посилання на зазначені етичні формули мало правотворчу силу. Підтвердженням цього є право претора (*jus honorarium*) як право честі. Саме завдяки преторському едикту римське право здобуло всесвітнього значення і неминучої цінності для всього людства і всієї юридичної науки.

Про етичні формули права говорять юристи: Павло, Юліан, Цельс, Модестін, Гай та інші. Ось приклади з Дигест: «Тому, що встановлено всупереч сенсу права, ми не в змозі коритися як юридичному правилу». «Знати закони означає сприймати не їх слова, але їх значення». «Чинить в обхід закону той, хто зберігаючи слова закону, обминає його сенс». «Неправильно, коли окрема деталь здобуває перевагу над суттю цілого права» [3].

Одним з основоположних принципів римського права є принцип взаємозв'язку між правом та справедливістю. У титулі I першої книги Дигест під назвою «Пре справедливість і право» міститься ціла низка знаменних визна-

чень права і справедливості. У цьому титулі читаємо: «І. Тому, хто вивчає право, необхідно перш за все взнати, звідки походить слово «право» (jus або juris). Право отримало свою назву від (слова) «справедливість» (justitia), бо згідно з чудовим визначенням Цельса право є мистецтво благого і справедливого» [3].

Видатні римські юристи Павло, Юліан, Цельс і Модестін указували: «...12. Не можуть усі окремі випадки бути передбачені законом... Але коли в якомусь випадку смисл їх ясний, то той, хто здійснює юрисдикцію в змозі застосовувати їх до подібних (обставин) і відповідно до цього прийняти рішення. 14. Те, що сприйнято всупереч сенсу права, не може поширюватися на наслідки цього. 15. Тому, що встановлено всупереч сенсу права, ми в змозі коритися як юридичному правилу... 17. Знати закони – означає сприймати не слова, але їх зміст і значення. 18. Є більш справедливим таке тлумачення законів, за якого зберігається їх воля (сенси, «мета закону» – авт.)... 24. Невірно приймати рішення або давати відповідь на підставі якої-небудь частини закону, без розгляду закону в цілому... 25. Ні в якому разі сенси закону або милість справедливості не припускає, щоб те, що запроваджено для користі людей, ми перетворювали шляхом жорсткого тлумачення в строгість, що суперечить благополуччю людей... 29. Чинить в обхід закону той, хто, зберігаючи слова закону, обминає його сенси» [3].

Таким є вирішення герменевтичної проблеми у Дигестах Юстиніана.

Стосовно преторського права слід зазначити, що його «ввели претори для сприяння цивільному праву чи для його доповнення або виправлення з метою користі для громадян» (Дигести 1.1.7.1.) [3].

Тому важливо кропіткіше проаналізувати діяльність суду претора у Римі і лорда-канцлера в Англії, оскільки у їх діяльності герменевтичний підхід до права здобув свого практичного втілення.

Для здійснення своїх функцій і в межах своєї компетенції претор перед вступом на

посаду видавав едикт, в якому викладав правила судочинства, обов'язкові для всього населення і самого претора протягом року. По закінченні його повноважень зазначені правила втрачали свою силу. Новообраний претор перед вступом на посаду оголошував власний едикт, вивчивши едикти своїх попередників. Правила, що довели свою ефективність у практиці їх застосування і виявлялися придатними для захисту відносин, що виникали, використовувались в новому едикті. Невдалі, нежиттєздатні правила відмирили, не доставши застосування в наступних едиктах. Отже, кожний новообраний претор видавав свій едикт, який був результатом творчості не тільки його автора, а й колективним творінням багатьох попередників, що увібрало в себе їх практичний досвід [7, с. 90-91].

Аналогічно розвивалося й англійське право. Суд лорда-канцлера в Англії, за своєю суттю, це аналог суду претора у Римі. Загальне право за своєю природою є казуїстичним та формалізованим, містить багато колізій та прогалин. Король зберігав повноваження виносити рішення особисто, навіть після делегування ним судам своїх повноважень щодо здійснення правосуддя траплялися випадки, коли приватні особи не досягнувши правосуддя в судах загального права, знову зверталися до короля з проханням втрутитися для того, щоб «по совісті та на ділі вчинити милосердя». Король не повинен був дотримуватися суворих правових норм: він міг виносити рішення по справедливості. Коли ж кількість таких справ стала значною, розгляд справ було доручено лорду-канцлеру [5, с. 30].

Рішення лорда-канцлера виконувалися спочатку з урахуванням «справедливості» у даному випадку, а потім на підставі доктрини «королівської справедливості». При цьому корегувалася процедура діяльності звичайних королівських судів – судів загального права та принципи, які вони застосовували.

Суд лорда-канцлера у своїй діяльності керувався лише своїми власними нормами, уявленнями про справедливість та так званими

«максимами», які були призначені підкреслити «справедливий та природний характер правосуддя, що здійснювалося даним судом».

Протягом першого століття існування «права справедливості» правосуддя лорда-канцлера мало, скоріше, суб'єктивний характер, відображаючи його особисті уявлення про добро і зло, правду і кривду. Гарантією від неправильного тлумачення цих понять лордом-канцлером слугувало лише його духовне звання, що припускало наявність відповідних чеснот у особи, якій воно було присвоєне [8, с. 493].

Стосовно максимум слід зазначити, що вони виражають сутність права справедливості. Поміж них варто назвати такі:

- «право справедливості не залишить будь-яку неправильну поведінку без відповідальності»;
- «право справедливості слідує за загальним правом»;
- «до права справедливості може звертатися лише той, хто має чисту совість»;
- «рішення у суді права справедливості приймаються на підставі розсуду суду, а не на підставі абстрактних норм загального права»;
- «хто прагне справедливості, має сам вчиняти справедливо»;
- «адекватність є справедливістю»;
- «право справедливості, передусім, враховує наміри, а не юридичну форму» [8, с. 495].

Сказане з усією очевидністю показує значимість спільної морально-етичної складової єврейської, романо-германської і англо-американської правових систем. І у першому, і у другому випадках право утворюють не тільки спеціальні правила юридичного обґрунтування, але і загальні правила нормативно-етичної аргументації.

Які принципи, методи, правила, цілі тлумачення в розглянутих правових системах є універсальними, а, відтак застосовними і в українському правознавстві?

Насамперед це основоположний принцип «не за буквою, а за духом законів». Цей принцип означає перевагу телеологічного (цільового) тлумачення над методом екзегез. Оскільки функцією норм права є справедливе вирішення правових проблем, то вимога

справедливості впливає і визначає характер методології і теорії права.

Потрібно зважати на роль оціночних рішень у змісті і розвитку права, а не лише на логіку і семантику. Вибір тієї чи іншої нормативної цінності є однією з найважливіших складових частин процесу прийняття рішення, правової аргументації. Цінності є об'єктом світоглядного переконання і визнання, а не позитивної науки.

Застосовним в українському правознавстві є наведені правила тлумачення, що мають місце в досліджених правових системах. Метою цих правил є досягнення «єдності права». Це означає, що загальний сенс не можна вилучати з поля зору тоді, коли встановлюється значення певного окремого елемента системи права чи елемента правової норми. Існує певний взаємний вплив між окремим смисловим взаємозв'язком і більш загальним смисловими конструкціями, у яких цей взаємозв'язок є окремою частиною, елементом. Такий взаємний вплив стосується не тільки окремого слова в законі і загального контексту цього закону, а й співвідношення між різними законами в межах однієї системи права і навіть між законом і основними, провідними ідеями культури, у якій діє той чи інший закон.

Приведені принципи, методи, правила, цілі тлумачення, без сумніву, утворюють фундаментальну перспективу подальшого кропіткого дослідження обраної проблеми.

Будь-яке цивілізоване суспільство неабияк чутливе до проблем моралі, чесності і справедливості. Етичний елемент завжди іманентний праву і є необхідною передумовою і критерієм його тлумачення. Це означає, що розвинута теорія права має бути герменевтичною. Цінність і оцінка – ось найважливіше у діяльності суддів у цивілізованому суспільстві. Телеологічне тлумачення є узагальненістю з етично-правовим чи етично-ціннісним контекстом. Зневага до транснаціональних духовних цінностей є помилкою позитивної юриспруденції. У результаті загальна і юридична освіта має продукувати морально-етичні цінності.

Анотація

У статті проаналізовано роль інтерпретації права, системні чинники, які обумовлюють її необхідність, а також зв'язок з духовними цінностями. Досліджено особливості тлумачення в єврейському праві, римському та англійському праві шляхом аналізу Тори і Талмуду, Дигест Юстиніана, преторського права в Давньому Римі та Англії, окрему увагу приділено «праву справедливості». Виявлено спільні риси, які властиві тлумаченню в названих правових системах, а також ті положення теорії тлумачення, що застосовні і в українському праві. Насамперед це основоположний принцип «не за буквою, а за духом законів». Цей принцип означає перевагу телеологічного (цільового) тлумачення над методом екзегез. Обґрунтовано, що телеологічне тлумачення є узагальненістю з етично-правовим чи етично-ціннісним контекстом. Оскільки функцією норм права є справедливе вирішення правових проблем, то вимога справедливості впливає і визначає характер методології і теорії права. Теорія права має бути герменевтичною: зріла правосвідомість юристів є сферою духовності. Праву має бути іманентний етичний елемент, який є необхідною умовою і критерієм його тлумачення. Функція пошуку справедливості обумовлює необхідність і неминучість проблеми тлумачення. Ідея справедливості має характер регулятивної ідеї у значенні мети, до якої необхідно прагнути. Це є ідеальним виміром правозастосування, що породжує проблему уміння обґрунтовувати.

Потрібно зважати на роль оціночних рішень у змісті і розвитку права, а не лише на логіку і семантику. Вибір тієї чи іншої нормативної цінності є однією з найважливіших складових частин процесу прийняття рішення, правової аргументації. Цінності є об'єктом світоглядного переконання і визнання, а не позитивної науки.

Застосовним в українському правознавстві є й правила тлумачення, що спрямовані на досягнення «єдності права». Це означає, що загальний сенс не можна вилучати з поля зору тоді, коли встановлюється значення певного окремого елемента системи права чи елемента правової норми. Існує певний взаємний вплив між окремим смисловим взаємозв'язком і більш загальним смисловими конструкціями, у яких цей взаємозв'язок є окремою частиною, елементом. Такий взаємний вплив стосується не тільки окремого слова в законі і загального контексту цього закону, а й співвідношення між різними законами в межах однієї системи права і навіть між законом і основними, провідними ідеями культури, у якій діє той чи інший закон.

Ключові слова: інтерпретація права, порівняльно-правовий підхід, правова система, справедливість, право, суд, єврейське право, Тора, Талмуд, римське право, англійське право.

Dudchenko V. V. Interpretation of law (a comparative-legal aspect)

The article analyzes the role of legal interpretation, the systemic factors that determine its necessity, as well as the connection with spiritual values. Peculiarities of interpretation in Jewish law, Roman and English law are studied by analyzing the Torah and Talmud, Justinian's Digest, praetorian law in Ancient Rome and England, special attention is paid to the «law of justice». The common features that are characteristic of interpretation in the mentioned legal systems, as well as those provisions of the theory of interpretation that are applicable in Ukrainian law, are revealed. First of all, this is the fundamental principle «not according to the letter, but according to the spirit of the laws.» This principle means the superiority of teleological (targeted) interpretation over the method of exegesis. It is substantiated that the teleological interpretation is a generalization with an ethical-legal or ethical-value context. Since the function of legal norms is the fair solution of legal problems, the demand for justice affects and determines the nature of the methodology and theory of law. The theory of law must be hermeneutic: the mature legal awareness of lawyers is the sphere of spirituality. The right must have an immanent ethical element, which is a necessary condition and criterion for

its interpretation. The function of seeking justice determines the necessity and inevitability of the problem of interpretation. The idea of justice has the character of a regulative idea in the sense of a goal to which one must strive. This is the ideal dimension of law enforcement, which gives rise to the problem of the ability to justify.

It is necessary to take into account the role of evaluation decisions in the content and development of law, and not only logic and semantics. The choice of one or another normative value is one of the most important components of the decision-making process, legal argumentation. Values are the object of worldview conviction and recognition, not positive science.

The rules of interpretation aimed at achieving «unity of law» are also applicable in Ukrainian jurisprudence. This means that the general meaning cannot be removed from the field of view when the meaning of a certain individual element of the legal system or an element of a legal norm is established. There is a certain mutual influence between a separate semantic relationship and more general semantic constructions, in which this relationship is a separate part, an element. Such mutual influence concerns not only a single word in the law and the general context of this law, but also the relationship between different laws within the same legal system and even between the law and the basic, leading ideas of the culture in which this or that law operates.

Key words: interpretation of law, comparative legal approach, legal system, justice, law, court, Jewish law, Torah, Talmud, Roman law, English law.

Список використаних джерел:

1. Басаури-Зюзіна А.М. Заповідь Талмуд-Тора (вивчення Тори) як фундамент єврейської освіти. *Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. Серія 7. Релігієзнавство. Культурологія. Філософія.* 2009. Вип. 22 (35). С. 11-18.
2. Біблія /Книги Старого Заповіту/П'ята книга Мойсеєва: Буття / пер. І. Огієнко. Вікіджерела : вебсайт. URL: [https://uk.m.wikisource.org/wiki/Біблія_\(Огієнко\)/Книги_Старого_Заповіту/Перша_книга_Мойсеєва:_Буття](https://uk.m.wikisource.org/wiki/Біблія_(Огієнко)/Книги_Старого_Заповіту/Перша_книга_Мойсеєва:_Буття)
3. Дигести Юстиніана. URL : <https://epg.pp.ua/7/71342.html>
4. Дудченко В.В. Традиція правового розвитку: плюралізм правових вчень : монографія. Одеса, 2006. 302 с.
5. Корчевна Л.О. Співвідношення загального права і права справедливості (на прикладі правової системи Англії). *Держава і право.* 2003. Вип. 22. С. 30-31.
6. Лук'янов Д.В. Загальна характеристика іудейського права. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право.* 2013. Випуск 22. Книга 1. Том 1. С. 50-52.
7. Підпригора О.А., Харитонов Е.О. Римське право : підручник. К.: Юрінком Інтер, 2007. С.90-91.
8. Харитонova О.І., Харитонов Є.О. Порівняльне право Європи. Основи порівняльного правознавства: європейські тенденції. Видання друге, доповнене. Х.: Одісей, 2006. С.495.
9. Цвігун Л.А. Правила тлумачення Галахи (європейського релігійного права). *Актуальні проблеми політики.* 2011. С. 257-267.
10. Neusner J. *The Comparative Hermeneutics of Rabbinic Judaism : Seder Moed.* Global Academic Publishing. 2000. 412 p.